

KUZATISH METODI UNING TURLARI VA PROTSEDURASI

Ilmiy rahbar: Xujanov Zafar Bektemirovich

Samarqand Davlat Universiteti Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi

Suyarova Dilfuza Sa'dullo qizi

Samarqand davlat universiteti Kattaqo'rg'on filiali,

Aniq va tabiiy fanlar fakulteti "Ijtimoiy ish" yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu matnda psixologiyada kuzatish metodining mohiyati, turlari va qo'llanilish sohalari yoritib berilgan. Kuzatish — voqelikdagi hodisalarni rejali, tizimli va mukammal tarzda idrok qilish orqali psixik holatlarni o'rganishga xizmat qiluvchi asosiy ilmiy metodlardan biridir. Metodning obyektiv (tashqi) va subyektiv (o'zini-o'zi) turlari mavjud bo'lib, ular insonning xatti-harakati, his-tuyg'ulari, nutqi va faoliyatini o'rganishda qo'llaniladi. Kuzatish jarayonida ilmiy xulosalar chiqariladi, farazlar ilgari suriladi va psixik holatlar tahlil qilinadi. Matnda kuzatish metodining tarixiy rivoji, uni qo'llash shartlari va bosqichlari ham ko'rsatib o'tilgan

Аннотация: В тексте рассматриваются сущность, виды и области применения метода наблюдения в психологии. Наблюдение — один из основных научных методов изучения психических состояний посредством планомерного, систематического и тщательного восприятия событий реального мира. Различают объективный (внешний) и субъективный (самостоятельный) виды метода, которые применяются при изучении поведения человека, его эмоций, речи и деятельности. В процессе наблюдения делаются научные выводы, выдвигаются гипотезы, анализируются психические состояния. В тексте также описывается историческое развитие метода наблюдения, условия и этапы его применения.

Abstract: This text covers the essence, types and areas of application of the observation method in psychology. Observation is one of the main scientific methods that serves to study mental states through a planned, systematic and thorough perception of real-life phenomena. There are objective (external) and subjective (self-) types of the method, which are used to study human behavior, emotions, speech and activity. In the process of observation, scientific conclusions are drawn, hypotheses are put forward and mental states are analyzed. The text also shows the historical development of the observation method, the conditions and stages of its application

Kalit soʻzlar: Kuzatish metod, idrok, diqqat, xulq-atvor, oʻz-oʻzini, tashqi kuzatish, ichki kuzatish, tafakkur, tabiiy metod

Ключевые слова: Метод наблюдения, восприятие, внимание, поведение, Я, внешнее наблюдение, внутреннее наблюдение, мышление, естественный метод

Key words: Observation method, perception, attention, behavior, I, external observation, internal observation, thinking, natural method

Kuzatish — voqelikdagi narsa va hodisalarni rejali, uzluksiz, mukammal idrok qilish; voqelikni hissiy bilish uslubi. Kuzatish qadimdan hozirgi davrgacha kuzatuvchilarning asosiy tadqiqot vositalaridan biri sanaladi. U hissiy bilishning omillari, xususiyatlari, qonuniyatlari toʻgʻrisida dastlabki tasavvurlar hosil qilishga qaratilgan inson faoliyati shaklidir. Kuzatishning qay darajada boʻlishi qoʻyilgan maqsadning aniqligiga, kuzatilayotgan narsa va voqealar haqida oldindan bilimga ega boʻlishga, kuchli, barqaror diqqat bilan faol fikrlash kuzatishga bogʻliq. Kuzatishda idrok va tafakkur uzviy bogʻlanadi. Kuzatishda tegishli xulosalar chiqariladi, fakt, voqealar nazariy tahlil etiladi, farazlar olgʻa suriladi. Kuzatishning obʻyektiv (tashqi kuzatish) va subʻyektiv (ichki, oʻzini oʻzi kuzatish) turlari mavjud. Kuzatish orqali odamlarning diqqati, his-tuygʻulari, imoishoralari, sezgirligi, xulq-atvori, nutqi, faoliyati, muomala maromi va boshqa oʻrganiladi.

O'zini-o'zi kuzatish (introspeksiya)dan foydalangan psixolog o'zining xulqi, muomalasi to'g'risida ilmiy, haqqoniy xulosa chiqara biladi. Vyursburg psixologiya maktabi (Germaniya) namoyandalari kuzatish Byuler (1879— 1922), A. Messer (1867-1937), O. Kyulpe (1862—1915) psixologik tajribalarni dastavval o'zini-o'zi kuzatish metodi yordamida o'zlari ustida o'tkazganlar. Kuzatishning asosiy xususiyati shundaki, bu metod yordami bilan psixik hayotni sezgi organlarimiz bevosita seza oladigan, o'zimiz bevosita idrok qila oladigan faktlari aniqlanadi va tasvirlanadi. Kishining psixik hayotida: mimika, imo-ishora, nutq, turli harakatlar va umuman kishining butun xatti-harakati va faoliyatini bevosita kuzatish mumkin.

Psixologiya vujudga kela boshlagan V asrdan tortib to bizning eramizgacha va XIX asrning deyarli oxirigacha o'z-o'zini kuzatish metodi yoki introspektiv metod ruhiy hayot hodisalarini bilishning birdan-bir metodi bo'lib keldi, desa bo'ladi. XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab o'z-o'zini kuzatish metodiga tanqidiy ko'z bilan qaraladigan bo'lib qoldi. Bu metodning bir qancha kamchiliklari borligi ma'lum bo'ldi. O'z-o'zini kuzatishda tadqiqotchi ham, tekshiriladigan ham tekshiruvchi obyektga bo'linib qolishi bu metodning eng muhim kamchiligi ekanligi ko'rsatildi.

Kuzatish metodi tabiiy metodlar jumlasiga kiradi. Tashqi kuzatuv mohiyatan kuzatiluvchi xulqatvorini bevosita tashqaridan turib, kuzatish orqali ma'lumotlar to'plash usulidir. O'z – o'zini kuzatish esa odam o'zida kechayotgan biror o'zgarish yoki hodisani o'zi o'rganish maqsadida ma'lumotlar to'plash va qayd etish usulidir. Erkin kuzatuv ko'pincha biror ijtimoiy hodisa yoki jarayonni o'rganish maqsad qilib qo'yilganda qo'llaniladi. Psixologiya fanida bu metodning obyektiv (tashqi) va subyektiv (ozini ozi) kuzatish turlari mavjud. Inson psixikasidagi ozgarishlarni kuzatish uchun quyidagilar amalga oshiriladi:

1. Kuzatishning maqsadi, vazifasi belgilanadi;
2. Kuzatiladigan obyekt tanlanadi;
3. Sinaluvchining yoshi, jinsi, kasbi aniklanadi;

4.Tadqiqot otkazish vaqti rejalashtiriladi;

5.Kuzatish qancha davom etishi qatilyashtiriladi;

6.Kuzatish insonning qaysi faoliyatida (oyin, oqish, mehnat va sportda) amalga oshirilishi tavsiya qilinadi;

7.Kuzatishning shakli (yakka, guruh, jamoa bilan otkazilishi) ta-yinlanadi;

8.Kuzatilganlarni qayd qilib berish vositalari (kundalik, suhbat daftari, kuzatish varaqasi, magnitafon, videomagnitafon, videoapparat, fotoapparat va boshqalar) taxt qilinadi.

Kuzatish orqali odamlarning diqqati, his-tuyg'ulari, nerv sistemasining tashqi ifodalari, temperament xususiyatlari, imo-ishoralari, sezgirligi, harakatchanligi, ishchanligi, xulq-atvori, nutq faoliyati va xokazolari o'rganiladi. Kuzatish orqali odamlarning diqqati, his-tuyg'ulari, nerv sis-temasining tashqi ifodalari, temperament xususiyatlari, imo-isho-ralari, sezgirligi, harakatchanligi, ishchanligi, xulq-atvori, nutq faoliyati va hokazolari o'rganiladi. Ammo o'ta murakkab ichki psixo-logik kechinmalar, yuksak hissiyotlar, tafakkur, mantiqiy xotira va aql-zakovatni tadqiq etishga bu metodning imkoni yetishmaydi. Ma-salan, go'dak bolani kuzatishda uning harakatlari, o'yinchoqlarga mu-nosabati, his-tuyg'usi, talpinishi, mayli, xohishi aniqlanadi. O'quv-chining darsdagi holatini kuzatishda esa diqqatining xususiyati, tashqi qo'zg'atuvchi bilan ta'sirlanishi, temperamenti, xatti-haraka-tining sur'ati, emotsional kechinmasining o'zgarishi to'g'risida ma'lumotlar to'plashga imkoniyati tug'iladi. O'spirin yoshlarning sport faoliyatini kuzatish orqali ularning irodasi, ishchanligi, his-tuy-g'usining o'zgarish xususiyatlari, g'alabaga intilishi, o'zining haraka-tini idora qila olishi yuzasidan materiallar yig'ish mumkin. Ish-chining dastgoh yonidagi faoliyatini kuzatish natijasida uning o'z diqqatini taqsimlashi, qiyin damlarda o'zini tutishi, imo-ishora-lari, tashqi qo'zg'atuvchidan ta'sirlanish darajasi haqida keng ma'lumotlar yig'iladi. Keksalarning muloqot jarayonini kuzatish ularning xarakteri, nutq faoliyati, his-tuyg'usi, ekstravertivligi yoki intravertivligi, qiziquvchanligi va ruhiyatining boshqa xususiyat-larini aniqlash demakdir. Tashqi kuzatishda ba'zan

tafakkur bo'yicha ham ma'lumotlar olish: ish ustidagi kayfiyatini, fikrning muayyan obyektga yo'naltirilganini, tashqi qo'zg'atuvchilarga siriga berilmaslikni, chehradagi tash-vish va iztirobnini, ko'zdagi g'ayritabiiylikni shuningdek, sinchkovlik, teranlik, termulish kabi ruhiy holatlarni kuzatib, tafakkur-ning kechishidagi o'zgarishlarni aniqlash mumkin. Bulardan tashqari, qo'lning titrashi, asabiylashish, nutqning buzilishi, hissiyot-ning beqarorlashuvi ham inson ruhiyatidagi o'zgarishlar bo'yicha ma'lumot beradi. Psixologiya fanida o'zini o'zi kuzatishdan (introspeksiya) ham foydalaniladi. Ko'pincha tajribali psixolog yoki malakali mohir o'qituvchi, salohiyatli rahbar o'zini o'zi kuzatish orqali ilmiy xulosa chiqara biladi. Masalan, o'z tafakkurini kuzatib o'zidagi emotsional o'zgarish haqida, shuningdek, tafakkurning ichki mexanizmlari vujudga kelishi va kechishi to'g'risida ma'lumot oladi. Natijada tafakkurning sifati, mazmuni, mohiyati va qay tarzda, qanday tezlikda, qay shaklda ro'y berishini kuzatadi. Chet el psixologiyasida o'zini o'zi kuzatishning inson ruhiyatini o'rganishdagi rolini ifodalovchi ilmiy-amaliy materiallar to'plangan. Introspeksiya yo'nalishining yirik namoyandalari o'zlarini o'zlari kuzatganlar va to'plagan materiallarini tahlil qilib, umumiy psixologik qonuniyatlarni yaratishga harakat qilganlar. Lekin inson turli vaziyatlarda o'zini bir xil boshqara olmaydi va shuning uchun bu metodning ilmiy ahamiyati unchalik katta emas.

Kuzatish usulining afzalliklari va kamchiliklari

1. O'rganilayotgan hodisaning tafsilotlarini, uning ko'p qirraliligini tasvirlash imkonini beradi.
2. Respondentlarning dastlabki yoki retrospektiv mulohazalari asosida tuzilgan birlamchi sotsiologik ma'lumotlarni yig'ishning boshqa usullaridan farqli o'laroq, hodisa va inson xatti-harakatlarining elementlarini ular sodir bo'lish vaqtida qayd etish imkonini beradi.
3. Vositachi aloqalar mavjud emas, tadqiqotchi va o'rganilayotgan ob'ekt o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqa mavjud bo'lib, bu muayyan ijtimoiy vaziyatlarda odamlarning harakatlari, ya'ni ijtimoiy faktlar haqida ishonchli, ob'ektiv va tezkor

ma'lumot olish imkonini beradi.

4. Muayyan vaziyatlarda kuzatilgan xulq-atvor yoki har qanday harakatning ma'nosini to'liqroq va to'g'ri tushunishga, ularning sodir bo'layotgan voqealarga munosabati mohiyatini tushunishga yordam beradi.

5. Tadqiqotchi ma'lum darajada tadqiqot ob'ektiga bog'liq emas, ya'ni u kuzatilayotganning [nafaqat qobiliyati](#), balki gapirish istagidan qat'iy nazar faktlarni to'plashi mumkin.

Umuman, kuzatish metodining ijtimoiy hayot, professional ko'rsatkichlarni qayd qilishda so'zsiz afzalliklari bor, lekin shu bilan birga kuzatuvchining professional mahorati, kuzatuvchanligi, sabrqanoatiga bog'liq bo'lgan jihatlar, yana to'plangan ma'lumotlarni sub'ektiv ravishda tahlil qilish xavfi bo'lgani uchun ham biroz noqulayliklari ham bor, shuning uchun ham u boshqa metodlar bilan birgalikda ishlatiladi. Kuzatish metodida kuzatilganlarni qayd qilib berish vositalari (kundalik, suhbat daftari, kuzatish varaqasi, magnitafon, videomagnitafon, fideoapparat, fotoapparat va boshqalar) taxt qilinadi. Kuzatish orqali odamlarning diqqati, his-tuyg'ulari, nerv [sistemasining tashqi ifodalari](#), temperament xususiyatlari, imo-ishoralari, sezgirliigi, harakatchanligi, ishchanligi, xulq-atvori, nutq faoliyati va xokazolari o'rganiladi. Ammo o'ta murakkab ichki psixologik kechinmalar, yuksak hissiyotlar, tafakkur, mantiqiy xotira va aql zakovatni tadqiq etishga bu metodning imkoni etishmaydi. Masalan, go'dag bolani kuzatishda uning harakatlari, o'yinchoqlarga munosabati, his-tuyg'usi, talpinishi, maylli, hoxishi aniqlanadi.

Kuzatish sizga xatti-harakatlarni to'g'ridan-to'g'ri qo'lga kiritish va qayd etish imkonini beradi.

Kuzatish bir vaqtning o'zida bir nechta odamlarning bir-biriga yoki muayyan vazifalarga, ob'ektlarga va boshqalarga nisbatan xatti-harakatlarini suratga olish imkonini beradi.

Psixologiyaning asosiy usullarini kompleks tarzda qo'llash va har bir aniq holat uchun "o'tkirlash" juda muhimdir. Avvalo, muammoni aniqlab olishingiz va

javob olmoqchi bo'lgan savolni aniqlashingiz kerak, ya'ni. aniq maqsad bo'lishi kerak. Va shundan keyingina siz usulni tanlashingiz kerak. Demak, nazariy psixologiyaning metodlari. KUZATUV Psixologiyada ostida kuzatuv o'rganilayotgan ob'ektning xatti-harakatlarini maqsadli idrok etish va ro'yxatga olishni anglatadi. Bundan tashqari, ushbu usul yordamida barcha hodisalar ob'ekt uchun normal sharoitda o'rganiladi. Bu usul eng qadimiylardan biri hisoblanadi. Ammo ilmiy kuzatish faqat 19-asrning oxirida keng qo'llanila boshlandi. Dastlab u rivojlanish psixologiyasida, shuningdek, ta'lim, ijtimoiy va klinik psixologiyada qo'llanilgan. Keyinchalik u mehnat psixologiyasida qo'llanila boshlandi. Kuzatish odatda hodisalarning tabiiy jarayoniga aralashish tavsiya etilmaydigan yoki imkonsiz hollarda qo'llaniladi. Kuzatuvning bir necha turlari mavjud: Dala - oddiy hayotda; Laboratoriya - maxsus sharoitlarda; [Bilvosita](#); Darhol; Kiritilgan; Kirilmagan; To'g'ridan-to'g'ri; bilvosita; qattiq; Tanlangan; tizimli; Tizimsiz. Yuqorida aytib o'tilganidek, kuzatuv tadqiqotchining aralashuvi insonning tashqi dunyo bilan o'zaro ta'sirining tabiiy jarayonini buzishi mumkin bo'lgan hollarda qo'llanilishi kerak. Ushbu usul sodir bo'layotgan voqealarning uch o'lchovli rasmini olish va odam odamlarning xatti-harakatlarini to'liq tasvirlash uchun kerak bo'lganda kerak. Kuzatishning muhim xususiyatlari quyidagilardan iborat: Qayta kuzatishning mumkin emasligi yoki qiyinligi; Kuzatishning hissiy ranglanishi; Kuzatilgan ob'ekt va kuzatuvchining aloqasi. Xulq-atvorning turli xususiyatlarini aniqlash uchun kuzatish amalga oshiriladi - bu mavzu. Ob'ektlar, o'z navbatida, quyidagilar bo'lishi mumkin: Og'zaki xatti-harakatlar: nutqning mazmuni, davomiyligi, intensivligi va boshqalar. Og'zaki bo'lmagan xatti-harakatlar: yuz ifodasi, ko'z ifodasi, tana holati, harakat ifodasi va boshqalar. Odamlarning harakati: masofa, uslub, xususiyatlar va boshqalar. Ya'ni, kuzatish ob'ekti vizual tarzda o'rnatilishi mumkin bo'lgan narsadir. Tadqiqotchi bu holda aqliy xususiyatlarni emas, balki ob'ektning aniq ko'rinishlarini qayd qiladi. Olingan ma'lumotlar va ular qanday ruhiy xususiyatlarning namoyon bo'lishi haqidagi taxminlarga asoslanib, olim shaxsning ruhiy xususiyatlari haqida ma'lum xulosalar

chiqarishi mumkin.

Kuzatish usulining afzalliklari:

1. O'rganilayotgan hodisaning tafsilotlarini, uning ko'p qirraliligini tasvirlash imkonini beradi.

2. Respondentlarning dastlabki yoki retrospektiv mulohazalari asosida tuzilgan birlamchi sotsiologik ma'lumotlarni yig'ishning boshqa usullaridan farqli o'laroq, hodisa va inson xatti-harakatlarining elementlarini ular sodir bo'lish vaqtida qayd etish imkonini beradi.

3. Vositachi aloqalar mavjud emas, tadqiqotchi va o'rganilayotgan ob'ekt o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqa mavjud bo'lib, bu muayyan ijtimoiy vaziyatlarda odamlarning harakatlari, ya'ni ijtimoiy faktlar haqida ishonchli, ob'ektiv va tezkor ma'lumot olish imkonini beradi.

4. Muayyan vaziyatlarda kuzatilgan xulq-atvor yoki har qanday harakatning ma'nosini to'liqroq va to'g'ri tushunishga, ularning sodir bo'layotgan voqealarga munosabati mohiyatini tushunishga yordam beradi.

5. Tadqiqotchi ma'lum darajada tadqiqot ob'ektiga bog'liq emas, ya'ni u kuzatilayotganning nafaqat qobiliyati, balki gapirish istagidan qat'iy nazar faktlarni to'plashi mumkin. Kamchiliklar Kuzatish usullarini ikki guruhga bo'lish mumkin: ob'ektiv (kuzatuvchidan mustaqil) va sub'ektiv (kuzatuvchining shaxsiy, kasbiy xususiyatlari va kuzatuvchi va kuzatilganlarning munosabati bilan bog'liq). Usulning ob'ektiv kamchiliklari:

1. Katta populyatsiyalarni kuzatishda kamdan-kam foydalanish mumkin.

2. Kuzatishning murakkabligi, ba'zan esa takrorlashning mumkin emasligi.

3. Ko'pincha o'rganilayotgan hodisalarni aniqlash va tavsiflashda qiyinchiliklar, kuzatishdan keyin bu ishni bajarish zarurati paydo bo'ladi.

4. Xulq-atvorning maqsad va motivlari haqida ma'lumot olish imkoniyati cheklangan.

5. Faqat tadbir vaqtida o'tkazish imkoniyati. O'tmishni o'rganish uchun, masalan, 20-yillardagi ijtimoiy ishtiyoqning mohiyatini aniqlash uchun boshqa usullardan

foydalanish kerak bo'ladi: hujjatlarni tahlil qilish, guvohlarning hikoyalari, kinoxronika, badiiy adabiyot. Shunday qilib, bu holda bilvosita kuzatish tahlil qilinadi. O'tmishdagi kuzatish tajribasi boshqa sotsiologik usullar yordamida tadqiqot ob'ektiga aylanadi.

6. Kuzatuvchini qiziqtirgan voqea sodir bo'lgan vaqtga ko'ra kuzatishni cheklash. 7. Yuqori mehnat intensivligi. Ko'pincha, birlamchi ma'lumotlarni to'plashda etarlicha yuqori malakaga ega bo'lgan ko'plab odamlar jalb qilinadi.

8. Kino-fototexnika, ovoz va videoyozuv vositalaridan foydalangan holda ommaviy kuzatish birlamchi sotsiologik ma'lumotlarni yig'ishning eng qimmat usullaridan biridir.

9. Barcha ijtimoiy faktlar bevosita kuzatishga to'g'ri kelavermaydi, bir qator sohalar kuzatish yordamida o'rganish uchun deyarli yoki to'liq imkonsiz bo'lib chiqadi (masalan, oilaviy va jinsiy munosabatlar, tanqidiy vaziyatlarda odamlarning xatti-harakati va boshqalar). Usulning sub'ektiv kamchiliklari:

1. Voqealarning tabiiy rivojiga tadqiqotchining beixtiyor aralashuvi mumkin.

2. Hodisalarni talqin qilishda "sub'ektivlik to'sig'i" paydo bo'lishi sababli xatolarning sezilarli ehtimoli. Kuzatish natijasi shunchaki faktning, o'z-o'zidan faktning bayoni emas, balki tadqiqotchi tomonidan kuzatilgan faktning u yoki bu talqinining bayoni hamdir. Va talqin noto'g'ri bo'lishi mumkinligi sababli, kuzatish natijalari va haqiqat o'rtasida nomuvofiqlik ehtimoli mavjud. Zero, tadqiqotchi shunchaki kuzatmaydi, mushohada qilib, o'ziga xos tarzda tushunadi va shuning uchun ham, odatda, o'ziga sezilmas tarzda, ko'rganini o'zining nazariy g'oyalari, oldingi tajribasi, emotsional holati asosida o'ziga xos tarzda izohlaydi. Shunday qilib, u kuzatilayotgan narsaning ob'ektiv rasmiga ma'lum bir sub'ektiv elementni kiritadi va u bilan sub'ektiv buzilishlar ehtimoli.

3. Qabul qilingan ma'lumotlarning sifatiga kuzatuvchi va kuzatilganlarning [ijtimoiy holatidagi farq](#), qiymat yo'nalishlarining o'xshashligi, xatti-harakatlarning stereotiplari, qiziqishlar va boshqalar sezilarli darajada ta'sir qilishi mumkin. Masalan, ko'pincha ishchilar jamoasida, bir-biriga "siz" bilan

murojaat qilish uning barcha a'zolari uchun norma hisoblanadi. O'z muhitida bunday muomala shakliga o'rganmagan tadqiqotchi esa buni yosh ishchilarning yoshi kattalarga nisbatan hurmatsiz, tanish munosabati sifatida baholashi mumkin. Vaziyatni to'liq va tezkor yoritish, uni to'g'ri baholash, qayd etilgan va boshqa xatolarga yo'l qo'ymaslik, kuzatuvchi va kuzatilganlarning ijtimoiy pozitsiyasini yaqinlashtirishga imkon beradi.

4. Kuzatuvchining shaxsiy xususiyatlari uning taassurotlariga, demak, qayd etilgan ko'rsatkichlarning sifatiga ma'lum darajada ta'sir qiladi. Kuzatuvchining kuzatilganga nisbatan "indulgentsiya" ta'siri mumkin bo'lib, bu o'z ifodasini vaziyatni bo'rttirib ijobiy baholash tendentsiyasida topadi. Agar kuzatuvchi kuzatuvning salbiy natijasi unga muammo keltirishi mumkinligiga ishonsa, bu sodir bo'ladi. Ba'zi hollarda "indulgentsiya" ta'sirining sababi bo'lishi mumkin: tadqiqotchining o'z obro'si haqida qayg'urishi, u bilan kuzatilgan yoki shaxsiy aloqalarga hamdardlik namoyon bo'lishi, tadqiqotning yuzaki bajarilishi. Ba'zida "kontrast" xatosi mumkin. Bu kuzatuvchilarning, ko'pincha ongsiz ravishda, boshqa odamlarga baho berishda, ularda o'ziga xos bo'lgan xarakter xususiyatlarini e'tiborsiz qoldirish yoki inkor etishga moyilligiga asoslanadi, bu esa faqat o'zlariga qarama-qarshi bo'lgan xususiyatlarni ta'kidlashga olib keladi. Masalan, temperamentli odam, boshqa odamlar, aksincha, juda letargik, oqilona va juda ifodali emas deb hisoblaydi.

5. Qo'shilgan kuzatuvchi ob'ektivlikni yo'qotishi, u muhitda harakat qiladiganlarning pozitsiyasini egallashi mumkin. Kuzatuvchi va kuzatish ob'ekti o'rtasidagi uzviy bog'liqlik kuzatuvchining ijtimoiy voqelikni idrok etishida va kuzatilayotgan hodisalarning mohiyatini tushunishda, ularni izohlashda ma'lum iz qoldiradi.

6. Kuzatilgan tomondan sodir bo'layotgan voqeani baholash xarakterini o'zgartirish. Demak, masalan, ba'zida kuzatilganlar o'zlarining o'rganish ob'ekti ekanligini bilib, ularning fikricha, kuzatuvchi nimani ko'rishni xohlashini moslashtirish uchun o'z harakatlarining xarakterini sun'iy ravishda o'zgartiradilar.

7. Ijtimoiy hodisalarning tadqiqotchi tomonidan idrok etilishi va ularning talqini doimo emotsional bo'lib, tadqiqotchi bilan kuzatilayotgan (kuzatilgan) o'rtasidagi bog'liqlik qanchalik mustahkam bo'ladi. Kuzatuvchida kuzatilayotgan shaxsning xatti-harakati bo'yicha ma'lum bir kutishning mavjudligi ko'pincha sodir bo'layotgan narsaga o'ziga xos nuqtai nazarni shakllantirishga olib keladi. Agar kuzatuvchi va kuzatuvchi kuzatishdan oldin aloqada bo'lgan bo'lsa, bunday kutish paydo bo'lishi mumkin. Masalan, "birinchi taassurot" yoki bir qator uchrashuvlar kuzatuv rasmidagi urg'uning ma'lum bir o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Agar kuzatilayotgan narsa haqida ijobiy taassurotlar paydo bo'lsa, kuzatuvchi ularni o'zi kuzatayotgan vaziyatga o'tkazadi va sodir bo'lgan hodisalarni tahlil qilganda ularni asossiz ravishda ijobiy baholaydi. Va agar, aksincha, dastlabki aloqalardan so'ng, salbiy kutish (skeptitsizm, ishonchsizlik, noto'g'ri qarash) paydo bo'lgan bo'lsa, bu kuzatilganlarning faoliyatiga haddan [tashqari salbiy baho berishga](#), sodir bo'layotgan narsalarni baholashda qat'iylikning kuchayishiga olib kelishi mumkin. "Halo effekti" (prestij halo) deb ataladigan narsa mavjud. U kuzatuvchining kuzatuvchida qoldiradigan umumiy taassurotga asoslanadi va idrok etish va tasniflashda yuzaki umumlashmalarga olib keladi. Masalan: kuzatuvchi kuzatilgan bir qator ijobiy xulq-atvor harakatlarini qayd etadi, uning fikricha, ular ayniqsa ahamiyatlidir. Va bu unga boshqa yaxshi xususiyatlarni kiritish uchun asos bo'lib, aslida ularga rioya qilmaslikdir. Ko'pincha kuzatuvchi, turli sabablarga ko'ra, kuzatilayotgan shaxsning bir xil shaxsiy atributiga qayta-qayta ta'sir qilishi mumkin va bu ko'pincha uning mulohazalari ob'ektivligining yanada pasayishiga yordam beradi. Qoidaga ko'ra, uzoq vaqt tanishish bilan halo effekti yanada kuchliroq bo'ladi.

8. "Modellash xatosi" (yoki boshqa mantiqiy, nazariy xatolik) mumkin. Bu tadqiqotchi kuzatish o'rniga, shaxsiy xususiyatlarning o'xshashligi yoki o'zaro bog'liqligi (yoki bir-biriga zid) bo'lishi kerak degan deduktiv xulosadan foydalanganda sodir bo'ladi. Masalan, xushomadgo'y kishilar xushmuomala va xushmuomala odamlarga ishonadi, yoki so'zgo'ylar madaniyatli, madaniyatli

kishilar soʻzli boʻladi, degan “mantiqiy” xulosa chiqarish mumkin. Shlyapa kiyganlarni aql-zakovatga, toʻla-toʻkislarni esa yaxshi tabiatga bogʻlash mumkin.

10. Kuzatuvchining kuzatish vaqtidagi kayfiyatining taʼsiri. Kayfiyat hodisalarni idrok etish tabiatiga ham, kuzatish natijalarini baholashga ham salbiy taʼsir koʻrsatishi mumkin, ayniqsa tadqiqotchining oʻrganish obʼektini kuzatish istagi boʻlmasa. Kuzatish natijalariga salbiy omillarning taʼsirini bartaraf etishning asosiy usuli - kuzatuvchini puxta tayyorlash, oʻrganilayotgan ijtimoiy obʼektni takroriy kuzatish (ham bir kuzatuvchi, ham turli tadqiqotchilar tomonidan) va uni maʼlumot toʻplashning boshqa usullari bilan uygʻunlashtirish. (masalan, , soʻrov, hujjatlar tahlili, eksperiment).

Foydalanilgan adabiyotlar

Asosiy oʻzbek tilidagi adabiyotlar:

1. Toir Sodiqov – Sotsiologiya: Nazariya va amaliyot – Toshkent, 2015.

Unda sotsiologik tadqiqotlarda kuzatish metodining turlari, afzalliklari va cheklovlari haqida batafsil yoritilgan.

2. J. Toʻlaganova, N. Norqulova – Ijtimoiy ishda tadqiqot metodlari, Toshkent: Ijtimoiy fikr, 2020.

Ushbu kitob ijtimoiy ish kontekstida kuzatish metodining qoʻllanish usullari va real misollar bilan boyitilgan.

3. X. Xudoyqulov – Pedagogik tadqiqot metodlari, Toshkent, 2018.

Pedagogik jarayonlarda kuzatishdan foydalanish tartibi va ilmiy izlanishdagi oʻrni koʻrsatilgan.

4. S. Isroilov – Psixologik tadqiqot metodlari, Toshkent, 2017.

Psixologik kuzatuv turlari (natural va laboratoriya kuzatuv) haqida tushunchalar berilgan.

(Rus tilidagi)

1. Ю. А. Левада – Методология социологических исследований, Москва, 2001.

Sotsiologik kuzatuvning ilmiy asoslari va metodologik yondashuvlari bayon

qilingan.

2. Бабосов Е.М. – Методы социологических исследований, Минск, 2004.

Kuzatishning strukturaviy va strukturaviy bo'lmagan shakllari tafsilot bilan yoritilgan.

3. Андреева Г.М. – Социальная психология, Москва, 2001.

Ijtimoiy psixologiyada kuzatishning interaktiv tahliliga urg'u berilgan.

Ingliz tilidagi zamonaviy

1. Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. – Research Methods in Education (8th ed.), Routledge, 2018.

Ta'lim sohasida kuzatish metodidan foydalanish bo'yicha boy tajriba va takliflar.

2. Robert K. Yin – Case Study Research and Applications: Design and Methods, SAGE Publications, 2018.

Tadqiqot metodikasida kuzatuv vositalarini case study orqali qanday qo'llash tushuntiriladi.